

Վահան Թորովենց

Կյանքը հին
հռովմեական
ճանապարհի վրա

Վահան Թորոպենց Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=24431038

Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա:

ISBN 9781772468236

Аннотация

Վահան Թորոպենցի (1893-1938) ստեղծագործական կենսագրությունը 1930-ական թվականներին հարստացավ քարձրարժեք երկերով, իսկ «Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա» վիպակը (1930) դարձավ նրա գլուխգործոցը: Անկեղծ, գրավիչ հուզականությամբ, անհուն սիրով, անափ կարոտով, թախժի ու տխրության շնչով գրված այս վիպակը հեղինակի մանկության ու պատանեկության, ընտանիքի, հարազատների, հայրենի Մեզիրեի պատմությունն է: Բայց այդ պատմությունը գրվեց այն ժամանակ, երբ այլևս անցյալ էին թե՛ այդ հարազատները եւ թե՛ այդ քաղաքը, ու մնացել էին միայն կարոտը, կարոտը մարդկային ջերմ, պարզ բայց եւ խոր ու ուժեղ զգացմունքների, կարոտը անհետացած քաղաքի նկատմամբ ու Եղեռնի տնքացող ու մղկտացող ցավը...

Содержание

И	7
Р	17
Ф	28
Г	35
Б	44
О	57
Конец ознакомительного фрагмента.	62

Վահան Թորովենց Կյանքը հին հռովմեական ճանապարհի վրա

* * *

Մայրս գնում է գոմ՝ կովը կթելու:

Գնում է և երկար ժամանակ չի վերադառնում:

– Քա՛, աղջի՛, հարսն ի՞նչ եղավ, – հանկարծ
բացականչում է հորաքույրս, – գոմ գնաց ու չեկավ:

Վազում են գոմ, տեսնում են մորս՝ կովի մոտ նստած,
գրկում՝ մի կապուտաշյա երեխա:

Այդ երեխան ես էի:

* * *

Մայրիկս ինձ գրկել էր, կանգնել կտուրի վրա և կանչում
էր

– Լուսինկա՛ պապա, լուսինկա՛ պապա, եկո՛, էս չար
տղան տա՛ր:

Ես նայեցի մորս կանչած ուղղությամբ և տեսա լուսինը,
որ մանիշակագույն մթնաշաղում, մուգ-կապույտ լեռան վրա
նստել էր:

Այնքա՛ն մեծ էր այդ լուսինը: Դրանից հետո ես երբեք չտեսա այդքան մեծ լուսին: Նայելով և հրճվելով նրա բոցագույն փայլից՝ մի ձեռքով բռնեցի մայրիկիս մագերը, կախվեցի առաջ – ուզում էի ավելի մոտ լինել լուսնին – և մյուս ձեռքով ե՛ս էլ սկսեցի կանչել: Մայրիկս նայեց ինձ և հանկարծ սեղմեց ինձ կրծքին՝ այնպե՛ս պինդ, այնպե՛ս գորովալից: Թեև ես կորցրի լուսինը, բայց դուրեկան էր ինձ համար մորս սեղմումը, ինձ դուր էր գալիս մորս բուրումը:

Առաջին անգամն էր, որ ես այդքան բարձրից դիտում էի շրջապատը – ընդարձակ և գմբուխտյա մի դաշտ՝ կապույտ լեռների շղթայով երիզված:

Մայրիկիս թևի վրա նստած՝ մի ձեռքով բռնած մորս մագերը, ես ինձ նետում էի առաջ, ուզում էի թռչել դեպի գմբուխտյա դաշտերը ինձ այնպես էր թվում, որ եթե մայրիկս թողնի՝ ես պիտի կարողանամ ցատկել դիմացի կտուրը և այդ կտուրից էլ դեպի դաշտը: Հարևան կտուրը բարձրացավ մի կին և, տեսնելով լիալուսինը, խաշակնքեց և մեզ դառնալով՝ ասաց

– Չոճուխը տեներն ես հաներ

– Հա՛

– Քա՛, ինչքա՛ն գիրցեր է, աչք չիտամ:

Մայրիկս քնքուշ կշմտեց իմ ամենափափուկ տեղը:

Ես այլևս չլսեցի, թե ինչ խոսեցին, ինձ հափշտակել էր ընդարձակ և անդորր տարածությունը: Դաշտում իմ աչքին խփում էին մինարենները և կաղամախիները, երկուսն էլ դեպի երկինքն էին թռչում, երկուսն էլ օրորվում էին

մթնշաղում: Կտուրից ես սկսեցի տեսնել և տները, հենց առաջին անգամ տեսա մեր տունը: Մինչև այդ ինձ միայն փողոցի դուռն էին հանում կամ շատ-շատ լուսամուտի առաջ, կանգնած բռնում էին, որ դիտեմ, ես տեսել էի մեր դիմացի տունը և նրա ձևը, մեր տունը դեռ չէի տեսել չէի տեսել այնպիսի կետից, որ կարողանայի ամբողջականապես ըմբռնել նրա ձևը: Երբ մայրիկս ինձ տարավ կտուրի մյուս ծայրը, ես ներքև նայեցի և տեսա մեր պարտեզը տեսա ավագանը, որ փոքրացել էր, տեսա Գոգոյին, որ ծաղիկներն էր ջրում, նա էլ կարճացել էր, թփերը, մեծ ծառերն անգամ թզուկացել էին: Դարձա մայրիկիս զարմացած, մայրիկս չէր փոքրացել: Մթնշաղի մանիշակագույն մշուշում սուրում էին ծիծեռնակներ, բյուրավոր ծիծեռնակներ, որոնցից ոմանք իմ գլխի վրայով, շատ մոտիկից, սուր ճիշ արձակելով՝ անցնում էին:

Երբ ես հետևում էի նրանցից մեկնումեկի թռիչքին և պատկերացնում էի նրա թռիչքի գիծը իբրև թել, իմ առաջ դիզվում էր խառնված թելի մի կույտ:

Մայրիկիս գրկում ես այնքան խաղացի և թռչելու փորձեր արի, որ հոգնեցի, փաթաթվեցի մայրիկիս վզով, կամաց-կամաց գլուխս կախվեց ստինքների վրա, շրթներս հպան նրա ջերմ պտուկներին: Միայն առավոտյան աչքերս բացի: Արև էր: Մայրիկս քնած էր, կուրծքը բաց: Վեր կացա, մոտեցա նրան, գլուխս թաղեցի նրա կրծքի մեջ: Մայրիկս, առանց աչքերը բանալու, մի թևով պինդ գրկեց ինձ:

Ա

Հայրս կալվածատեր էր և մեր գավառում պետական բարձր պաշտոնատար:

Բայց ես պետք է սկսեմ նրա մահից:

Նա մահվան պատրաստվեց այնպես, ինչպես նորափեսան է պատրաստվում իր հարսանիքին:

Մեռնելուց մի ամիս առաջ (դեռևս ոտի վրա էր և բավական առույգ, բայց գիտեր, որ հաղթում է մահվան որդը) կանչեց հյուսնին, միասին ջոկեցին երկար ընկուզե տախտակներ:

– Էս տախտակին վրա ոստ կա, – ասաց հայրս և մեկդի նետեց տախտակը, փոխարինելով մեկ ուրիշ մաքուր տախտակով: Ապա պառկեց հատակին, պարսկական քիրմանշահ գորգի վրա, հյուսնը վերցրեց նրա հասակի չափը:

– Չինարի բոյ ունիս, հաջի էֆենդի, – ասաց հյուսնը՝ չափը վերցնելուց հետո:

Հայրս ժպտաց անտարբեր: Եվ հորս ներկայության, նրա խստագույն ցուցմունքների և հրահանգների համաձայն՝ հյուսնը շինեց հորս դագաղը:

Մայրս, առանձին սենյակում, ողբում էր աղիողորմ, մինչդեռ հյուսնը, հորս հետ կատակելով, պատմություններ պատմելով և մեկ-մեկ օղի ճնկելով, չափում էր ընկուզե տախտակը, կտրում, հղկում, ազուցում և փայլեցնում:

– Ուստա Մարգա՛ր, հեչ գամ չպիտի գործածես,
– պատվիրում էր հայրս:

– Գլխո՛ւս վրեն, հաջի էֆենդի:

Իսկ ես, միամտորեն, թեթևագույն հոգով, դիտում էի ուստա Մարգարի աշխատանքը: Կարծում էի, որ հայրս պատրաստվում էր ճանփորդության, գնալու էր Ստամբուլ կամ ավելի հեռու քաղաքներ և ինձ նվերներ էր բերելու:

Ամեն անգամ երբ նա վերադառնում էր ճանփորդությունից՝ ողողում էր տունը նվերներով:

Ուստա Մարգարը շինեց դագաղը, վերջացավ: Կարծես մի սեղան շինեց կամ պահարան: Այնքա՛ն անտարբեր:

– Հաջի էֆենդիիս պատմեմ, ասկե քսան տարի առաջ
– պատմում էր ուստա Մարգարը, ծիծաղում ու հղկում տախտակը:

Բայց երբ հայրս ընտանիքի բոլոր անդամներին դուրս հանեց, որպեսզի դագաղի մեջ պառկի վերջին անգամ ստուգելու՝ ուստա Մարգարն էլ դուրս եկավ սենյակից սարսափով:

– Ղուրբա՛ն ըլիմ Աստծո գորության, ասլանի ջիգեր ունի,
– ասաց ուստա Մարգարը:

Դուրսը բոլորն էլ լաց էին լինում, բոլորն էլ մասնակցում էին մորս ողբին:

Իմ աչքերն էլ լցվեցին արցունքով:

Իմ հոգու թեթևությունը փոխվեց մի մթին ծանրության: Ականջիս շշուկ ընկավ, որ հայրիկը շուտով պետք է մեռնի
Ինձ պատեց մի վախ: Այդ վախը գնալով աճեց: Մինչև

երեկո նա տիրեց ամբողջ իմ հոգուն:

Սկսեցի վախենալ տան բոլոր իրերից, մանավանդ դուռը
բաց թողնված պահարանից, ջրհորից, սանդուղների տակը
գրված մեծ սնդուկից, որի մեջ երբեմն մենք պահվում էինք
խաղի համար:

Երբ հայրս դուռը բաց արավ, ո՛չ ոք չգնաց մոտը, բացի
ինձանից:

Գնացի, փաթաթվեցի նրան, գլուխս խրեցի նրա կրծքի
մեջ, խո՛րը, խո՛րը շնչեցի նրա շապկի հոտը:

Այդ հոտը տաքացրեց ինձ, փարատեց իմ սարսափը:

Հայրս գրկեց ինձ, նայեց աչքերիս մեջ:

Ես տեսա արցունքի կաթիլներ նրա աչքերում:

Մորս արցունքները շատ էի տեսել, բայց հորս
արցունքները՝ երբեք:

Առաջին անգամ տեսա այրող արցունքը:

– Յավրում, մավի գյոզլի յավրում¹, – շնչաց նա ու ինձ
ողողեց համբույրներով:

Հետզհետե բոլորն էլ եկան, շարվեցին հորս առաջ: Նա
նստած էր իր անկողնի վրա, ես՝ նրա գրկում:

Գլուխը վեր բարձրացրեց, նայեց շուրջիններին և,
տեսնելով լացից ուռած աչքերը, բարկացավ

– Ի՞նչ եք դեմս կայներ, հեռացե՛ք: նրանք հեռացան:

Ծառան դագաղը շալակեց և տարավ դուրս:

Հայրս գլուխը հակեց իմ վրա, ինչպես մի մթին և ծանր
ամպ:

¹ Տղաս, կապուտաշյա տղաս

Քիչ անց՝ եկավ ուստա Մարգարը:

Հայրս գովեց նրա աշխատանքը, վճարեց և մի քանի բաժակ օղի տվեց:

Ուստա Մարգարը բարձրացրեց առաջին բաժակը:

– Շնորհակալ եմ, հաջի էֆենդի, բարով – հանկարծ լոեց և ապշահար կանգ առավ: Բաժակը վեր բարձրացրած՝ մնաց օդում:

– Վնաս չունի, խմե՛, – ասաց հայրս և ժպտաց:

Երկու օր անց՝ մտա փայտանոցը:

Սպիտակ սավանով փաթաթված երկար մի բան էր դրված պատն ի վեր: Մոտեցա: Բաց արի՝ հորս դագաղն էր:

Սարսափով վազեցի դուրս:

Հանդիպեց մայրս: Մի ակնթարթ նայեց աչքերիս և անմիջապես փակեց իր ձեռքերով և ինձ սեղմեց կրծքին: Ռ՞վ է իմանում, ի՞նչ էր տեսել նա իմ աչքերում: Դողում էի ամբողջ մարմնով, կարծես մերկ թողնված էի ցուրտ քամու առաջ:

Մայրս ոչինչ չհարցրեց ինձ: Երևի նա զգաց, որ հորս դագաղն էի տեսել:

Հայրս պաշտոնատեղին էր գնում բարձր, սպիտակ և ռեհվան² էջի վրա նստած, որի թամբը զարդարված էր

² քայլքի տեսակ

արծաթյա աստղերով և փիրուզյա քարերով: Էշը փողոցի քարերից կայծեր էր թոցնում վազելիս: Ծառան վազում էր նրա հետևից հևիհև, որպեսզի պաշտոնատեղին հասնելուն պես, մի ձեռով սանձը բռնի և մյուս ձեռքով էլ՝ ասպանդակը, որ հայրս ցած իջնի: Ծառան էշը տուն էր բերում առանց նստելու:

Եվ ոչ ոքի էլ թույլատրված չէր այդ: Երեկոյան նորից էր տանում, որ հայրս վերադառնա: Եվ ամեն օր միևնույնը:

Մենք մի ձի էինք պահում, որպեսզի երբ ազգականներից և բարեկամներից մեկնումեկը գար և ասեր թե՛ «Հայրս բարև ըրավ, ըսավ քի՛՛ էշը թող տան, տեղ գնամ գամ», էշի փոխարեն՝ ձին տայինք:

Հայրս չէր սիրում, որ իր էշի վրա ուրիշն էր նստում: Եվ դժվար թե ինքը՝ էշը թույլ տար, որ, բացի հորիցս, որևէ մեկը նստեր վրան: Նստողի դիակով անպայման մի փոս կլցներ:

Հորս արհատկրատիզմից շատ բան էր անցել էշին, նրա հոգեբանությունը նույնպես զարգացել էր այդ ուղղությամբ:

Հորս տուն վերադառնալուց առաջ ամբողջ տունը շարժման մեջ էր ընտանիքի ամեն մի անդամը մի բան էր անում, դարսում, սրբում, դասավորում, տեղափոխում: Տունը պետք է լիներ խստագույն կարգապահության մեջ, կոշիկները դարսված, պահարանների դռները փակ, այգու ծաղիկները ջրված, երեխաները սանրված, ընտանիքի բոլոր անդամների շորերը փոխված, ջրի բաժակը ջրամանի մոտ՝ կոթը ոչ դեպի պատը դարձված, ավելն իր անկյունը, շորերի կախարանի նրա վերարկուի մեխը բոլորովին ազատ:

Դռան առաջ նա իջնում էր էշից:

Մի պահ սպասում էր, մի սիգարեթ էր վառում, որպեսզի ամբողջ տունն իմանա, որ եկել է:

Դռան կարիք էլ չկար, որովհետև փողոցի անկյունից էլը սկսում էր գոալ և հայտարարել ժամանումը:

Մայրս հանդիպում էր նրան բակում, միասին բարձրանում էին վեր:

Մեզանից ոչ ոք նրա մոտ չէր գնում, նա ինքը բոլորին կանչում էր հատ-հատ, համբուրում, շոյում, կշտամբում և ճանապարհ գցում:

Կիրակի օրերը նա գնում էր ագարակ և մինչև կես-գիշեր մնում այնտեղ: Մարմարյա ավազանի եզրին օղի էր խմում, տնից հատուկ ուղարկված ընթրիքն անում: Այդ ընթրիքը մոտավորապես պատրաստված էր լինում տասը մարդու համար – միգուցե հանկարծակի հյուրեր հայտնվեին:

Կես-գիշերին վերադառնում էր էշով:

Եթե երեք օր էլ ուշանար՝ մայրս անքուն պիտի սպասեր նրան, մի քանի խոսք փոխանակեր և ապա գնար քնելու:

Իմ մանկությունն անցել է այդ ագարակում, մարմարյա այդ ավազանի եզրին, անցել է աղավնու սպիտակ թևերի վրա:

Գիշերը կապույտ երկնքից այնքա՛ն աստղեր էին թափվում նրա պայծառ, աստղասարսուռ խորության մեջ:

Տերեկն արեգակը լողում էր նրա մեջ, կարծես գովանում էր նրա ցուրտ ջրերում, իսկ գիշերը տիեզերական էր, խորհրդավոր, խորհ՛ն, խորհ՛ն...

Գիշերը սպիտակ հատակը կապտանում էր, ջուրը մուգանում և աստղե՛ր, բյուրավո՛ր աստղեր: Լռությո՛ւն, անսահման լռությո՛ւն: Ուռիները կռանում էին ավազանի վրա, ամբողջ ազարակի ծառերը շնչում էին, համկարծ մի ասույզ ճեղքում էր ավազանը և կորչում: Համատարած, մե՛ծ-մե՛ծ թևերով գիշեր, երկա՛ր, համասփյո՛ւտ մի երազ, կապույտ, մուգ-կանաչ և վերևում սպիտակ ամպեր: Կապույտ երկնքից կարծես կաթկթում էր շիթ առ շիթ, եղնիկի արցունքների նման, անհիմանալի մի բան, դողի նման, սարսուռի նման ծայր էր առնում, տարածվո՛ւմ և տիեզերանո՛ւմ:

Մրգե՛ր, մրգե՛ր, մրգե՛ր, որ գույն էին ճշում, խոտը հրավառ կանաչ, կանաչի մեջ կանաչ կակաչներ: Սարալանջ, որ ներկվում էր արևային արյունով, սարալանջի ետևը կապույտ լեռներ, այդ լեռների գրկում, բարձր, ջի՛նջ, փիրուզյա մի լիճ, կարծես բյուրավոր մանկական աչքեր էին քթում:

Խաղողի հատիկները կախվում էին ինչպես մանկական պայծառ, ջի՛նջ աչքեր: Կարմիր, սև, դեղին և սպիտակ խաղողի ողկույզները ծծում էին արևից լույս, գույն և քաղցրություն, կարծես հենց արևն էր խտացած, կաթիլ-կաթիլ մղված, ապա լերդացած և կլորացած:

Աշնան այդ ազարակը ծոցվորվում էր, հողը կարծես

պատովում էր իր սեռային անզուսպ կատաղությունից, հորդում էր միրգը, վարարում լեռներից հոսող ջրերի նման, հնձանը լովում, խագնուզը փրփրում, վագում, լցվում կարասների մեջ իբրև հողի ուրախություն, իբրև արևի ճիչ, իբրև արևի և հողի հզոր և միասնական երգ:

Ես էլ ուզում էի երգել, երգել լիահնչյո՛ւն, արևալի՛ց և արևակո՛ծ:

Աշնան այդ լիառատ օրերին հայրս պատրաստվում էր գնալ Ստամբուլ:

Ասում էին, որ Ստամբուլում մի կին դյութել է նրան:

Բայց այս մասին այն ժամանակ, երբ կանեմ մորս պատմությունը:

Ճաշում ենք՝ լո՛ւռ:

Լռությունը դաժանագույն պայման էր, ոչ մի ծիծաղ, ո՛չ մի խոսք՝ այսպես էր պահանջում հայրս:

Մայրս դեմ էր այդ լռության, նա սիրում էր, որ ճաշն անցներ ճիչերով, ծիծաղով, թեև անկարգ, բայց ուրախ կանչերով, մեկը փրթկացներ, պատառը բերանում (այսպես էինք ճաշում, երբ հայրս բացակա էր), բայց երբ հայրս

ներկա էր, մայրս էր, որ լուռօթյան էր հրավիրում բոլորին, որովհետև այդպես էր ամուսնու կամքը:

«Ծիծաղ և խոսակցություն ճաշից առաջ և հետո, բայց երբեք՝ ճաշի ժամանակ», – այս էր հորս փիլիսոփայությունը:

Երբեմն փորձում էինք շուտ տալ կարգը, հայրս սաստում էր

– Ծո՛ւ , ձա՛նըդ...

Տարին երկու անգամ հայրս հագնում էր նշանագգեստը, հագնում էր հայիոյելով, որովհետև այդ գգեստով դժվար էր նստել էշի վրա: Այդ նշան ազդես ար երկար, սև սյուրտուկ էր, առաջը վերից վար կոճկված, բարձր օձիքով՝ վրան սրմայով բանված, ծոպավոր, ոսկեհուռ ուսադիրներ, կրծքի վրա աջ ուսից շեղակի իջնում էր այիքավոր, լայն, կանաչ ժապավենը: Գնում էր պետական պարադի, վերադառնում տուն և անմիջապես հանում, կրկնելով «Օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, օ՛ֆ, ազատվա՛»:

Այդ օրն ամբողջ տունը լուռ էր, տոնական խաղաղություն, տան բակի սալահատակն այնքան մաքրված էր լինում, որ աղոտորեն անդրադարձնում էր վրան քայլող մարդկանց ստվերները: Տան ֆասադը զարդարված էր լինում թրքական մահիկագարդ դրոշակներով, դուռը կանարված կանաչ ոտու ճյուղերով, որոնց մեջ կախվում էին գույնզգույն լապտերներ՝ գիշերվա համար:

Ամառը հայրս անցկացնում էր երկար ժամեր տան պարտեզում, ջրհորի մոտ, մի մեծ վարդենու կողքին:

Առավոտվանից ջրհորն էին իջեցնում մի փոքրիկ կողով: Այդ կողովում՝ մի փոքրիկ շիշ օղի, կանաչի և մրգեր: Հորս նստելն ու ջրհորի կողովը վեր բարձրացվելը մեկ էր լինում: Կողովի բովանդակությունը մայրս ինքը դարսում էր վարդենու տակ դրված սեղանի վրա:

Քույրերիցս մեկը հանում էր հորս կոշիկը, փոխարինելով հողաթափով:

Մեկ-մեկ երկարում էր հայրս, բռնում վարդենու ճյուղը, մոտեցնում քթին և հոտոտում մութ-կարմիր, մեծ վարդը:

Այդ անհացած աշխարհի կապույտ մոխրում այժմ էլ, գգում եմ, կաթում է այդ վարդենու արյունը, կաթում է արցունքի նման, ցողի նման, կաթում է եղևնու խեժի նման:

Այդ բոլորի վրա փլվեց կապույտ երկնականարը, ինչպես հին տաճարի փիրուզյա գմբեթ երկրաշարժից:

Նոր տարու գիշերը, երբ մենք՝ մանուկներս, սպասում էինք Ձմեռ պապիին, որ մեզ բերեր նոր տարու նվերներ, դուռը բախեց մահը, բռնեց հորս ձեռքը, սեղմեց ջերմագին և նրանք, մահն ու հայրս, թևանցուկ դուրս եկան տնից, քայլեցին սպիտակ ձյունի վրայով:

Գնացին և է՛լ չեկան:

Բ

Ես կարծում եմ, որ աշխարհում եղել են երկու քրիստոնյա: Մեկը ինքը՝ Քրիստոսը, հրեա, իսկ մյուսը՝ մայրս, հայ:

Նա միայն մի գիրք էր կարդում՝ Ավետարանը: Ամբողջ օրը նա ջանում էր միայն մի բան անել՝ իրագործել Ավետարանի պատվիրանները: Աղքատների հետ ճաշի էր նստում, բարեգործություններ էր անում, պայմանով, որ ոչ ոք չիմանա, և աղոթում էր:

Խոնարհվում էր այդ կինը մինչև ոսկորների ծուծը: Նրա խոնարհությունն օրգանական էր, որովհետև այդ խոնարհության համար խոր տարածայնություններ էին ստեղծվել նրա և հորս միջև:

Մի կին, որ պատրաստ էր ամուսնու ամեն ուզածն անել, – թեկուզ ոճիր, բայց չէր կարող ազատվել խոնարհությունից: Խոնարհության գերին էր այդ կինը: Թող բոլորն անգոստեին իրեն, թքեին և մրեին – նա տանում էր միայն խոնարհությամբ. այդպես էր պատվիրում Ավետարանը:

Հայրս պահանջում էր, որ մայրս դառնա խանում, նստի դահլիճի վերի կողմը, ստինքներու պես ուռած բարձերով շրջապատված, ոչ մի բանի չխառնվի և, գլխավորը, ոչ մի քահանա չհյուրասիրի տանը: Օրգանական ատելություն էր զգում դեպի քահանաները:

Մայրս ամբողջ օրը լաց էր լինում և լուռ, խոնարհությամբ,

բայց աներևակայելի համատարածքամբ, պայքարում էր հորս այս աղայական փիլիսոփայության դեմ: Գաղտնի, բոլորիս պատվիրելով, որ հորս լուր չտանք, նա գնում էր և լվացարարուհուն օգնում, ավլում էր տունը, աղախինների հետ հատակն էր սրբում՝ փոշու մեջ կորած, ճաշ էր եփում, կրակ վառում, վերջապես անում էր այն, ինչ մի գավառացի կին առհասարակ անում է:

Առանց այդ աշխատանքի՝ մեռած էր այդ կինը:

Բայց երբ էշը ճանապարհ էր ընկնում դեպի հորս պաշտոնատեղին, փոխվում էր ամեն ինչ:

Մայրս և բոլորն էլ հագնում էին այնպես, որ կարծես պետք է հարսանիք գնան: Հորս աչքերից չէր խուսափում, սակայն, մորս արիստոկրատիզմի սահմաններից դուրս գալը:

– Նորե՛ն, – խստությամբ շնչում էր նա:

Մայրս խոնարհությամբ ժպտում էր, բռնում հորս ձեռքը, սեղմում էր երեսին և լռում:

Հայրս էլ լռում էր, ընկճվում էր նրա գգվանքի տակ, բայց ներսում գայրույթի փոթորիկը ծայր էր առնում, բարձրանում էր առանձնասենյակը և երկար մտածում:

Երկուսն էլ համատ էին:

Հայրս համատ արիստոկրատ էր:

Մայրս՝ համատ դեմոկրատ:

Մինչև վերջն էլ հայրս չկարողացավ հաշտվել մորս դեմոկրատիզմի և մայրս էլ՝ հորս արիստոկրատիզմի հետ:

Մայրս գիտեր, որ հայրս Ստամբուլում «դոստ» ունի: Բայց այս մասին մորս հոգին խաղաղ էր:

Դա բխում էր ո՛չ թե նրա անտարբերությունից դեպի ամուսինը, այլ խորախոր սիրուց: Սիրելով նրան՝ սիրում էր և նրա հանցանքը:

– Էրիկ մարդ է, – ասում էր մայրս, – սիրտը դադար չունի: Հիշում եմ, որ երբ հայրս մեռավ, և մեծ եղբայրս սկսեց ճանապարհորդություններ կատարել դեպի Ստամբուլ կամ սևծովյան նավահանգիստներ՝ մայրս հանձնեց նրան ճոխ նվերների մի կապոց, որպեսզի Ստամբուլում հանձնի իր ամուսնու սիրուհուն:

Հիշում եմ նաև, որ մայրս կապոցը հանձնեց արցունքների մեջ խեղդված ոչ թե Ստամբուլի կնոջ պատճառով, այլ նրա համար, որ հայրս չկար այլևս:

– Թող սաղ ըլլեր, հագարը սիրեր, – ասում էր նա:

Մայրս ցանկանում էր, որ հորս նվիրական հիշատակներից մեկը՝ Ստամբուլի կինը, հարգված լինի:

Ստամբուլի կինն էլ մորս կապոցը ընդունել էր արցունքներով: Հորս մահվան մասին նա առաջին անգամ լսել էր մեծ եղբորիցս:

Երկու կանայք լաց էին լինում մի տղամարդու համար, այն տղամարդու, որ այդ երկու կնոջ հոգին էլ լցրել էր սարսուռով, ծծել էր երկուսի շուրթերից էլ սիրո արյունը:

Մեծ եղբայրս պատմեց, թե ինչպես էր գնացել այդ կնոջ մոտ՝ Ստամբուլում: Կինն անմիջապես ճանաչել էր եղբորս, գրկել էր, համբուրել և լաց եղել:

– Բոյով-բուսով կնիկ էր, բարակ, երկար մազերով, ընկույզի գույն աչքերով, հունական քթով, կոկորդի վրա սև խալ:

Մայրս հրճվանքով լսում էր եղբորս պատմությունը և լաց լինում:

– Մեսումը³ որք մնաց, – ասում էր մայրս արցունքների միջից:

Մինչև այժմս էլ չեմ կարողանում ընդգրկել մորս սիրո խորությունը: Երբ փորձում եմ նայել այդ խորությամբ մեջ՝ գլխապտույտ եմ ունենում և սիրտս դողում է այդ խորությունից:

Մայրս կրթված կին չէր, նրա ուսումը Ավետարանից դենը չանցավ, բայց հզոր սիրո ազդեցության տակ նա հասել էր հոգու անսահման խաղաղության:

Կինը, եթե սիրի, լեռան ծանրություն կարող է կրել իր հոգում:

Ինչպես ասացի, մորս գերագույն մխիթարությունն էր ամեն երեկո կամ կիրակի ցերեկները ծալապատիկ նստել

³ խեղճ, անօգնական, որք

սենյակի մի անկյունը և Ավետարան կարդալ, առաջ՝ մեռած հորս հոգու, իսկ վերջերս էլ՝ պանդուխտ եղբայրներիս համար:

– Գևորգիս համար գլուխ մը Ավետարան կարդամ,
– ասում էր նա և մի էջը բաց անում: Բանալուց հետո, նախքան սկսել կարդալը, նրա պայծառ և շագանակագույն աչքերը լցվում էին արցունքի կաթիլներով:

Մի գլուխ կարդալուց հետո՝

– Գլուխ մ'ըլ Լևոնիս համար կարդամ:

Մենք բոլորս լցվում էինք խոր ու դողահար երկյուղածությամբ, անձանոթ մի սարսուռ պատում էր մեր հոգին, և մայրիկը դառնում էր մեր աչքին բոլորովին կերպարանախոխված մի կին: Ընթերցումից հետո լին աղոթք էր անում:

Ամեն անգամ, երբ Ավետարանի անցքերի և անձնավորությունների մասին հարցեր էին տալիս նրան, նա բացատրում էր յուրահատուկ հասկացություններով:

Մի օր ես պառկել էի սադիրի⁴ վրա և կիսաքուն վիճակում էի: Մայրս կարով էր գբաղված, իսկ մեծ հարսն Ավետարան էր կարդում բարձրաձայն: Հանկարծ հարսն իր ընթերցումն ընդհատեց և մայրիկիս դառնալով՝ ասաց

– Մայրի՛կ, քրզի բան մի տի հարցնեմ: Աստվածաշնչի մեջ գրված է, որ օձը խաբեր է Եվան, օձի խոսքովը խնձոր կերեր է. վերջը ատ խնձորեն Ադամին ըլ կերցուցեր է,

Աստված երկուքին ըլ պատճեր է ու դրախտեն վոնդեր է,

⁴ քախտ

աս գլուխը հեշ չիմ հասկնար:

– Քա՛, հարս, – ընդմիջեց մայրս, – սո՛ւս, չոճուխը⁵ կլսե:

Մայրս ինձ էր ակնարկում: Մինչև այդ ես կիսաքուն էի, կարող էի բոլորովին քնել, բայց մորս գգուշավորությունը լսելով՝ բոլորովին զարթնեցի:

Մայրս հաստատ լինելով, որ քնել եմ, սկսեց բացատրել օձի պատմությունը

– Հարսնո՛ւկ, օղո՛ւլ, երկու հատ զավակ ունիս, ամնա դահա շատ ջահել ես, բան չես գիտեր, – սկսեց մայրս: – Ինչո՞ւ համար է, որ կնիկներուն երես չեն տար, ժամուն մեջ չեն թողուր, որ կնիկները խորան ելլեն, կնիկ ըսվածը շատ մեղքեր ունի, աշխրոքիս շատ մեղքը կնիկներուն վզին է: Ես քրզի ըսեմ աս պատմությունը, դուն մարդու բան մի ըսեր: Եվան չափան օինի հաներ⁶ է, Աստուծո խոշին չի եկեր, ինչու որ դահա Աստված պսակի հրաման չէր տվեր. Եվան չի համբերեր, գացեր մտեր է Ադամին ծոցը, Աստված ըլ բարկցեր է, անիծեր ու դրախտեն դուրս քշեր: Օձը կնկան միջի կրակն է, քա՛, հեշ տեսե՞ր ես, որ էրիկ մարդը կնկա ձեռք դպցնի, մինչև կնիկը պոչը շխաղցնե: Աչքը քոռնա Եվային, առանց պսակի չափան օինի հանեց և մեզ ըլ ձգեց այս կրակին մեջ, թող քիչ մ՞ըլ համբերեր, Աստված պսակի հրաման կուտար, էն ատենը թող մտնար էրկան ծոցը, զաթեն նորիշ կնիկ ըլ չիկար, որ ձեռքեն առներ, մեկ մը ինք, մեկ ըլ Ադամն էին ամբողջ աշխրոքի մեջ:

⁵ երեխա

⁶ ամուսնությունից առաջ հղիանալ

Հարսը միայն մի բացականչություն արավ

– Քա՛

– Եվան աննամուս կնիկ է եղեր, խոսքը միջերնիս,

– վերջացրեց մայրս:

Մինչև հիմա էլ չեմ մոռանա այն սարսափը, որ ես պատճառեցի իմ բարի մորը:

Ամառ էր: Տապից փախած՝ գնացել էի մեր տան մութ խզենը⁷ և պառկել էի հովանալու համար: Չգիտեմ ինչքան էի քնել, երբ մեկն սկսեց իջնել ցած: Ես աչքերս բաց արի և սկսեցի դիտել: Հանկարծ ներքև իջնողը սարսափելի ճիչ արձակեց և փովեց գետին: Ես ցատկեցի անմիջապես, դրսից վրա հասան ընտանիքի մյուս անդամները:

Գետին փովողը մայրս էր: Գրկեցինք և տարանք ննջարանը: Չանագան կաթիլներով հագիվ կարելի եղավ զարթեցնել: Ամբողջովին դժգունել էր, նայում էր վախեցած աչքերով, մեկ՝ մեկին էր հառում, մեկ՝ մյուսին – պարզապես հորս էր որոնում: Վրա հասավ մեծ եղբայրս (մեծ եղբայրս տասներեք տարով փոքր էր մորիցս), անմիջապես գրկեց մորս գլուխը և հարցրեց

– Ի՞նչ եղավ:

Մորս լեզուն բացվեց:

⁷ ներքնահարկ

– Խզենը սատանա կար, – շնչաց մայրս, – աչքերը բոցի պես կփայլեին:

Մեծ եղբայրս կարծես ցնցվեց: Նա կարծեց, թե մայրիկին մի բան էր պատահել, խելքին մի արատ էր հասել, բայց ես անմիջապես գլխի ընկա, մոտեցա մայրիկիս, գլուխս գրի նրա անուշաբույր կրծքի վրա և լացով ասացի

– Խզենը պտկողը ես էի, սատանա չէր:

Մեծ եղբայրս ուզեց պատմել ինձ, բայց մայրս թույլ չտվեց: Շրթունքների վրա, այնքան սարսափից հետո, ծաղկեց մի թեթև ժպիտ, գրկեց ինձ և ասաց.

– Սատանայի աչքեր ունիս:

Եվ գուրգուրանքով շոյեց նա իմ ոսկեգույն մազերը:

Գիշերը ես վեր կացա իմ անկողնից և գնացի մայրիկիս մոտ:

Տակավին իմ հոգին չէր հանգստացել նրան պատճառած սարսափից: Մինչև առավոտ ես քնեցի նրա անկողնում՝ վզովը պինդ փաթաթված:

Առավոտյան երբ նայեցի մայրիկիս աչքերին և հոգով ընկղմվեցի նրանց պայծառության մեջ՝ նրա ժպիտն օրորեց իմ հոգին:

Մայրս առողջ էր, ժիր և սիրուն:

Մորս հիշելիս՝ ես միշտ հիշում եմ նաև մեր պարտեզի նոճին: Նրան շատ էր նման:

Նա բռնում էր ջրով լցված տաշտը, վեր էր բարձրացնում և, առանց ճիգի, միայն դաստակների ուժով, թափում էր: Մի որևէ սեղան, մի ծանր առարկա տեղափոխելիս՝ չէր կանչի ո՛չ ոքին օգնության: Բոլորն ինքն էր անում, անում էր թեթև, կարծես մի փոքրիկ ճյուղ էր տեղափոխում:

Ծննդաբերությունից միայն կես ժամ առաջ նա հրաժարվում էր աշխատելուց, դեմքի վրա հագիվ նշմարվում էր ցավագին ինչ-որ ծամածռություն, ապա ժպտում էր ջինջ, գնում, առանձնանում, բռնում կողերը, և ահա ծնված էր լինում մեզանից մեկնումեկը:

Ասում էին, որ մեզանից մեկ -երկուսը դեռ ամբողջովին լույս չտեսած, ոտները մորս մարմնի մեջ, սկսել են ճչալ: Անգուսպ, առողջ մանուկներ, որոնց արյունն այնքան շատ էր լինում երբեմն, որ վախենում էին խեղդվելուց: Մեզանից մեկն այդպես էլ խեղդվել էր մեկ-երկու ամսական եղած ժամանակ:

Մորս կաթը լինում էր հորդահոս: Գնում էինք, խնդրում կաթ չունեցող մայրերից, որպեսզի իրենց լոար երեխաները տան մորս կերակրելու:

Ես պայծառորեն հիշում եմ, դեռ 3 – 4 տարեկան, որ

մատույն էի մորս գիրկը և սկսում էի ծծել կաթը: Մայրս մի մատով սեղմում էր ստիճիկը, որպեսզի քթիս փոքրիկ ծակերն ազատվեն շնչելու: Ծծում էի անհագ և փստփստացնելով, ամբողջ հագագս լցվում էր թանձր կաթով: Հիշում եմ մորս ստիճիկները սպիտակ, մաքրամաքուր և բուրուննավետ, թուխ և ժիր պտուկներով: Այդ ստիճիկների հաճույքը ըմբռնչխնել էին մի քանի տղամարդ՝ ես և եղբայրներս:

Մա՛յր, հիշում եմ քո երջանկությունը, մայրական բերկրանքը, երբ ես և եղբայրներս ընպում էինք կաթը քո մարմնի արևային խորությունից:

Մա՛յր, հիշում եմ քո խարտյաշ աչքերի գայրույթը, երբ նոր բուսած սուր ատամներով ցավացնում էինք ստիճիկներիդ պտուկները:

Նստել եմ շատ գրկեր, բայց ո՛չ մի գիրկ, մա՛յր, չի օրորել ինձ այնպիսի հեշտանքով, ինչպես քո գրկի քնարը:

Մայրը՝ դա հավիտենական, մշտաթարմ և մշտադալար լիրիկան է, դա ոսկյա ծառն է երկնքի կապույտ դաշտում բուսած:

Ամենամռայլ թախիժն է պատում ինձ այժմ, երբ հիշում եմ, որ մի քանի անգամ կաթկթել եմ մորս արցունքներն իմ անատակությունների պատճառով:

Ես ուզում եմ, որ այժմ մեկն ինձ դաժան կերպով խոշտանգի այդ անատակությունների համար, որպեսզի հանգստանա իմ թշվառ հոգին, որպեսզի խաղաղի մշտնջենական ողբն իմ ողբագին հոգում:

Իջնում է թանձրակարմիր և մեծաթև մի վերջալույս իմ

ճակատի վրա:

Կոծում են հողմերը: Աշխարհը ցուրտ է:

Փակեցե՛ք դուռը աշխարհի դեմ:

Բայց մայրս ժպտում է մեր կապույտ լեռներից
բարձրացող արևի միջից, տեսնում են նրա ծամերը արևի
շողերին խառնված և լսում են նրա շողերի ձայնը

«Տուր թախիժդ ինձ, մանո՛ւկ իմ, ե՛րզն իմ կողերի, ցնծա
գարնան մեջ, գարո՛ւն իմ ցնծագին, վագի՛ր բաց և դալար
դաշտերում, իմ եղնի՛կ թեթևատույր, սուրա՛ փրփրադեզ
ալիքների վրա, ժպտա՛ ինձնից ծծած կաթի մաքրությամբ,
ջերմագին է աշխարհը, իմ գավա՛կ, իմ ծա՛ռ երկնասալաց, իմ
խնդություն՛ն, իմ սե՛ր»:

Եվ բացվում է մի մեծ առավոտ, որի թևերը ոսկեգոծում են
իմ հոգու մոռյլ ավիոնքները:

Մավառնում է տիեզերական ցնծությունը:

Արևի միջից լսում են նրա ձայնը:

Արևը հնքը՝ մայր է խարստյաշ աչքերով և ոսկյա մագերով:
Թափվում է կանաչների վրա նրա ոսկեհնչյուն երգը: Ողջ
դալարն է սարսռում, իմ ջերմագին մոր սիրտն է շջնջում բոլոր
պարտեզների բոլոր ծաղիկների բաժակներում:

Ընկնում են վարդի բույրը, թանձր՝ ինչպես մորս կաթը:

Իջնում է նորից գիշերը, խաղա՛ դ, զովագին և
աստղասարսուռ, անհո՛ւն մի գիշեր:

Մայրս գնաց արևի հետ:

Մպասում են առավոտին, սպասում են, որ մայրս ճշա
նորից արևի հակինթյա սրինգով:

Գ

Այստեղ անմիջապես պետք է հիշեն պապիս՝ մորս հորը: Հակառակ մորս հեգահամբույր բնավորության՝ պապս խստաբարո մի մարդ էր: Կովում էր ամենքի հետ, քառասուն տարով քեն էր պահում, բոլորին ծույլ էր անվանում, բայց ինքը, ամբողջ կյանքում, բացարձակապես ոչ մի աշխատանք չէր կատարել, կերել էր իր հոր հարստությունը, մեծագույն մասը փաստաբաններին էր կերցրել իր մի խոսքը անելու համար, և երբ հոր հարստությունը մսխել, վերջացրել էր, որդիներն էին մեծացել և նրանց հաշվին էր ապրում:

Պապիրոսի թղթի վրա առավոտյան գրում էր, թե եթե բազար գնա՝ (եթե գնա) ինչ պիտի առնե: Այդ ցուցակը երեք կամ չորս բանից էր բաղկացած լինում 2 օխա շաքար, 25 գրեմ գենջեֆիլ, մեկ շիշ քացախ և հաց բայց այդ համարում էր աշխատանք:

– Կըսին քի գործ չեն ըներ, Էսի գործ չէ՞ – հարց էր տալիս մեկնումեկին և ցույց տալիս պապիրոսի թղթի վրայի ցուցակը:

Ձին նստել և այգի գնալ գալն էլ աշխատանք էր համարում, որովհետև պահապանին մի քանի հայիոյանք տված կլիներ:

Եկեղեցի գնալը, աղոթք անելը և տերտերին հայիոյելն էլ աշխատանք էր և գերաշխատանք, եթե սկանդալը մեծ էր լինում:

Իր հարազատներից և ծանոթներից ոչ ոքին իսկական անունով չէր կանչում՝ «շունը, քյոփակը, սև կատուն, փոթոն, աղվեսի պոչը, սատանի քիթը, քելը, փիսը, թուլ բերանը, կախ կոկովը, փաթլախը, քոռը» – և այսպես անվերջ ածականներ: Օրինակի համար, իմ մասին խոսելիս՝ ասում էր

– Մեր կապոտ շունը:

Եկեղեցում, երբ քահանան տեսներ, որ հաջի Առաքել աղան եկեղեցումն է, ոչ մի աղոթք չէր կրճատում, որովհետև պապս, նույն հաջի Առաքել աղան, իր կանգնած տեղից բարձրաձայն շարունակում էր կրճատված աղոթքը: Պատահեց մի անգամ, որ քահանան, գիտենալով հանդերձ, որ հաջի Առաքել աղան եկեղեցումն է, կրճատեց մի աղոթք, պապս շարունակեց, քահանան ականջ չկախեց, պապս ավելի բարձրաձայն և ավելի համատորեն շարունակեց, խանգարելով քահանայի մտադրությունը՝ այդ օրը մի քիչ ավելի շուտ վերջացնելու ժամերգությունը: Բայց սրանով չվերջացավ, պապս սպասեց, որ քահանան դուրս գա եկեղեցուց:

– Էկեր պատարագիչ չըլլեիր, ոտիս տակը կառնեի քեզ, շո՛ւն շան որդի:

Ապա ժամկոչին նկատողություն էր անում, որ զանգը քիչ տվեց, լուսարարին հայիոյում էր, որ եկեղեցու մեջտեղի կանթեղը շուտ պրծավ, և այլն:

Տուն վերադարձին, տան բոլոր անդամների բերաններից հոտ էր քաշում, թե պատարագից առաջ բան կերե՞լ են:

Ամեն մեկին կանչում էր թե՛ – շո՛ւրե:

«Շո» էինք անում և ուտում ապտակը ո՞վ կարող էր բան շուտել մինչև պատարագի վերջը:

Մենք կաղամբը հում էլ ուտում էինք, որովհետև քաղցր էր լինում, ճիշտ մրգի նման բերում էին սեղան, ջարդված:

Մի անգամ ծառան շուկայից կաղամբի մի գլուխ էր բերել: Մորեղբայրներից մեկը՝ Պարթևը, ճանկեց կաղամբը և ուզեց մի կտոր պոկել: Պապս նրան սաստեց, որ «մինչև սեղան չի գա, չի պտի ուտես»:

Բացի սաստելուց, նրա թաթիկին մի հատ էլ խփեց, բայց երբ կաղամբը ջարդեցին և բերին սեղան, Պարթևը հրաժարվեց ուտելուց: Պապս հրամայեց նրան ուտել, նա համառորեն հրաժարվեց: Այս անգամ պապս բռնի մի կտոր կոխեց նրա բերանը և սկսեց խփել գլխին:

– Սատկես նե՛ տ՛ուտես:

Պարթևը ցավից սկսեց լաց լինել և ճշալ կաղամբի խոշոր կտորը բերանում:

– Հաջի՛ աղա, կուտե, հաջի՛ աղա, կուտե, – աղաչում էր տատս, բայց հաջի աղան խփում էր Պարթևին և գոռում

– Ուտելու խշրտոցը տի լսիմ:

Եվ Պարթևը հարվածներից ազատվելու համար սկսեց կես լաց լինել ու կես ուտել, և պապս հանգստացավ՝ լսելով կաղամբի՛ ատամների տակ տրորվելու յուրահատուկ խշրտոցը:

Պապիս բեղերն այնքան երկար էին, որ հասնում էին մինչև ականջները:

Նա խորագույն հպարտությամբ դիտում էր այդ բեղերը հայելու մեջ ամեն անգամ ամեն մի պոչը երեք-երեք անգամ շոյում էր և հեռանում հայելուց:

Մովորություն ուներ նա, որ երբ Ամերիկայից նամակ էր ստանում, անպայման ծրարը պետք է մկրատով կտրեր բանալու համար: Տասու անհամբերությամբ, և երբեմն արցունքոտ աչքերով, սպասում էր իր պանդուխտ որդիներից մեկի նամակի ընթերցման, բայց պապս անասնական համառությամբ չէր բաց անում, մինչև մկրատը գտներ, իսկ եթե մկրատն օրերով չգտներ, օրերով չէր բաց անում: Բանալուց հետո էլ՝ երկար բարակ ակնոցն էր մաքրում, սիգարեթը փաթաթում, մոխրաման բերում, դնում իր առաջը, մի օղի էր ճնկում, հագում էր, թքում և ապա սկսում էր կարդալ: Մկսում էր կարդալ ոչ թե բարձրաձայն, այլ իր համար, ինչպես ինքն էր ասում, կարդում էր թիվ, որպեսզի «պարունակության վերահասու ըլլա» և հետո դարձնի ընտանիքի մյուս անդամների սեփականություն:

Երբ տատս կենում և սպասում էր, որ վերջապես վերջանան այդ դաժան գործողությունները, պապս ասում էր – Գնա կերակուրդ եփե, վերջը եկո՛ւ:

Տասու փափուկ, սպիտակ ձեռներով, փոքրիկ մի կին էր, խոշոր, սև աչքերով, միշտ ժպտուն, միշտ հեզահամբույր և չափազանց մաքրասեր: Նրանից միշտ մենք առնում էինք մաքուր սպիտակեղենի զգլխիչ հոտը: Խոսում էր մանտր-մանտր, ախորժեղի և խելոք:

Ամառը նա սիրում էր նստել պատշգամբը, որի առաջը

փովում էր աստիճանավոր պարտեզը, պարտեզի տակով անցնում էր անվերջ ջրվեժներով մեծ առուն: Առուն գալիս էր բարձրից և խոր ձորերով գնում էր դեպի գմայլելի դաշտը:

Երբ ծառերի տերևները շարժվում էին, և Խուրայի սարից փչում էր զով քամին, տատա մանրիկ բերանով մրմնջում էր – Օ՛խ, ակդ սիրեմ:

Այս երկու հակադրություններն ինչպե՞ս էին ապրել իրար հետ ողջ 41 տարի ահա այն դարավոր գազիր օրենքի գաղտնիքը, որ հրամայում է՝ «Կին, եղի՛ր հնազանդ քո ամուսնուն»:

Մի գիշեր պապս երազ էր տեսել, որ մառանի հատակին, մի արշին խորության, ապուպապերից թաղված է եղել մի կճուճ լիքը ոսկի: Այդ երազից հետո զաթնեց և զարթեցրեց բոլորիս ու կարգադրեց, որ մառանի ճիշտ մեջտեղը փորենք: Սկսեցինք փորել սարսափելի կարծր հատակը, և իսկապես մոտավորապես մի արշին խորությունից երևաց կճուճը: Հենց որ պապս կճուճը տեսավ, ուրախությունից ուշաթափվեց: Տասը հոգով հագիվ կարողացանք նրան բարձրացնել վերի հարկի ննջասենյակը: Հիշում եմ, մի թևը ես էի բռնել, որպեսզի կախ չընկնի, և այդ թևն անգամ ծանր էր ինձ համար: Առավոտյան ուշքի եկավ: Ուշքի գալուն պես՝ կճուճն ուզեց: Բերին: Կճուճը բոլորովին դատարկ էր: Երբ տեսավ, որ դատարկ է, նորից ուշաթափվեց, և այս անգամ տևեց երկար: Հարկ եղավ բժիշկների միջամտությունը՝ ուշքի բերելու համար:

Պապս, իր ամբողջ կյանքում, չընդունեց ո՛չ մի

սխալ: Հավատում էր, որ ինքը երբեք ոչ մի սխալ չէր գործել: Երբ տատս հիշեցնում էր նրան իր անվերջ դատավարությունները, փուճ համառությունը, պապս պատասխանում էր. – Էկեր նորեն աշխարք գամ, նորեն տի Էնիմ:

Ոչ որից խորհուրդ չէր հարցնում, բայց ինքը պահանջում էր, որ ամեն մի ծանոթ գա և իրեն խորհուրդ հարցնի: Պապս ի՞նչ հինք ուներ այս բոլորի համար: Խելո՞ք էր: Ո՛չ: Պարզապես հաջի Առաքել աղան էր: Ուրիշ ոչինչ: Իսկ այդ հաջի Առաքել աղան ի՞նչ բան էր: Կատարյալ ոչինչ: Իբրև նախկին հարուստի գավակ՝ ստացել էր այդ ամբարտավանությունը և տրադիցիայով շարունակում էր այդ ոսկեգօծ ամբարտավանությունը:

Եթե մեկնումեկը պատահաբար խորհուրդ տար նրան, թեկուզ մի հասարակ բանի համար, և եթե մինչև անգամ ինքն էլ ներքուստ համոզված լիներ, որ խորհուրդը ճիշտ է և օգտակար, չէր լսի:

Ինչպե՞ս, հաջի Առաքել աղան ուրիշին լսի՛...

Լավ հիշում եմ, մի օր պապս բարձրացել էր սանդուղքների վրա և ուզում էր մի մեծ մեխ խփել պատին: Ինչ-որ մի բան էին ուզում կախ տալ:

Տատս ցանկանում էր, որ մեխն ամուր խփվի,բայց որպեսզի ամուր խփել տա, ներքևից պապլիս խորհուրդ տվեց մեխը թույլ խփել:

Պապս, հակառակն անելու համար, ամբողջ ուժով խփեց մեխին, և մեխը գրեթե թաղվեց պատի մեջ, այսպիսով,

տատու անել տվեց իր ցանկացածը և քթի տակ մանրիկ ժպտաց:

Եթե տատու ցանկանար գնալ մի որևէ ամառանոց, ձմեռվանից սկսում էր դեմ խոսել այդ ամառանոցին:

– Էդ ըլ տե՞ղ է, որ կերթան, տաք, մարդ կը խաշի:

Երբ ամառը գալիս էր, պապս տատիս տանում էր այն ամառանոցը, որի դեմ տատու ձմեռը խոսում էր:

Այսպիսով, կատարվում էր տատիս ցանկությունը:

Եվ տատու ոչ միայն այս բանում, այլև ամեն բանում կիրառում էր այդ մեթոդը և կոտրում պապիս պողպատյա կամքը:

Գ

Ես ունեի մի պատավ հորաքույր:

Նա ամեն տեղ էր՝ մեռելատանը, հարսանիքներում, կովի ու բամբասանքի մեջ, շուկայում, տանիքի վրա, աղբյուրը, պարտեզում, հիվանդի գլխի վրա, տղացկան մոր ոտների տակ, ժառանգությունների բաժանման մեջ, նշանտուփի և խոսկապի մթին ցանցերում:

Նա մի կին էր, որ երբեք չէր սիրել: Նրա արտահայտությունը նման էր այն էգ կատվին, որ մայիսն առանց արու կատվի անցկացնելուց հետո, ման էր գալիս կտուրներն ու տան անկյունները քաղցած վագրի հայացքով, փայլփլուն աչքերով և ամեն մի առիթից պատրաստ փշտացնելու և ցցելու ստևները:

Հորաքույրս անց էր կացրել ոչ թե մի մայիս, այլ 65 մայիս առանց արուի, և ման էր գալիս մեր տանը և փողոցներում դառնացած, օրերի, իրերի և մարդկանց դեմ չարացած:

Պարտված այս կինը թշնամի էր ընտանեկան խաղաղության:

Մարմնի բոլոր մասերը ճշում էին դառնություն:

Նա ձմեռները կաղ էր, ամառները՝ առողջ:

– Ինչպե՞ս է, մայրիկ, որ հորաքույրիս ոսկորները ամառները կշտկին և ձմեռները կծոին, – մի օր հարցրի մորս:

– Ձմեռը ջղերը ցուրտեն կքաշվին, – պատասխանեց մայրս, – ամառները կթուլնան:

Զիդը՝ ահա իմ հորաքրոջ էությունը:

Զիդը միայն սրունքների վրա չէր, որ ազդում էր, ջիզն էր, որ կառավարում էր նրա մարդկային ողջ կյանքը:

Սև, չորացած մարմին ուներ, գլխի վրա կարճ և նոսրացած մազերով, աչքերը խավարակուտ գիշերվա նման խոր, մատները երկար, լղար և ուռած երակներով, ճակատը ծուռ, կուրծքը ներս ընկած, փորը – բայց, փոր չուներ, կրծքի անմիջապես տակից սկսում էին նրա սրունքները, որոնք այնքան էլ երկար վար չէին վազում, շուտով հասնում էին գետին: Ուսերի վրա ցցվում էր սրածայր գլուխը՝ առանց վզի, քթի վերևը, աչքերի սրածայրությունից սեղմված, քիթը – վերևում բռնադատված լինելով նեղանալու՝ ներքևում ընդարձակվում էր, որի գագաթն ամեն ամիս կարմրում էր, ուռչում, դեղնում և հուսկ ապա՝ պայթում:

Դժվար թե կարելի լինի նկարագրել նրա բերանը, որովհետև մշտական ձև չուներ: Եթե տանն էր, ընտանիքի անդամների ներկայության, ուրիշ ձև ուներ, եթե հյուրեր գային, տարբեր ձև էր ընդունում, հորս ներկայության՝ տարբեր (գսպված և կծկված), բամբասանք արած ժամանակ արտակարգ մեծանում էր: Վա՛յ թե քներ, այգ ժամանակ բերանն իրանը չէր – մի անտեր և ավերակ խոռոչ, ուր ամեն ինչ մտնում, ելնում էր: Այդ ավերակ խոռոչից դուռս էին ցցվում նրա իրարից հեռու երեք ատամները՝ ինչպես ցամաք նետված հին և խորտակված նավի կայմեր:

Հագուստը միշտ հին էր:

Երջանիկ էր նա ցնցոտիներում:

Նա դեմ էր մինչև անգամ բնության շոայլության:

Ատում էր լավ հագնվողներին, ատում էր մանավանդ գեղեցիկ կանանց:

Հիշում եմ նրա կարկատանները, խունացած վերարկուն, հագար ու մի գույնզգույն կտորներով կպցրած շապիկը, մանավանդ գլխի շալը, որը մի հիմար անգլիացի փորձեց գնել՝ իբրև անտիկ ձեռագործ:

Հորաքույրս ընկույզից շինած մի խոշոր սնդուկ ուներ (երեք հոգի կարող էին ծալապատիկ նստել մեջը, որի բովանդակությունը դժվար թե ես այժմ կարողանամ վերհիշել:

Այդ սնդուկում կային 50 տարվա հին սիստեմի կարված մետաքսե շորեր, կոշիկներ, գանազան գույնի կոճի և խառնված թելեր, երեսի սրբիչներ, ծածկոցներ, գուլպաներ, գլխանոցներ, վարտիքներ, շապիկներ, ասեղ, գնդասեղ, գանազան որակի կերպասի կտորներ, հին ոսկիներ, մարգարիտներ, գոհարներ, փոքրիկ խալիչաներ, արծաթե թաս, չիբուխներ, համրիչներ, գոտիներ, օղեկուլոնի շշեր, պատկերներ, շրջանակներ, հին դրամներ, ոսկեկոթ գրիչներ, թանաքամաններ, հին Ավետարաններ, երուսաղեմյան խաչեր, կոճակներ, գդակներ, ֆեսի ծոպեր, մատնոցներ և այլն . . . Իսկ նա ապրում էր փառահեղ ցնցոտիներում, հագնում էր այնպիսի գուլպաներ, որոնք 30 տարուց ի վեր

կարկատում էր, այնքան էին հաստացել, որ ոչ մի կոշիկի մեջ չէին մտնում:

Երկար տարիներ առաջ մեկը՝ Նազար աղան, նրան կնության էր ուզել, և նա մերժել էր:

– Ինչ ախմախ էի էն վախտը, – ասում էր հորաքույրս, – որ ատ մարդը չառի, Նազար աղայի տանը խանում խաթուն կըլլեի:

Այս ասելուց հետո՝ հորաքույրս խոր ախ էր քաշում, և պատրաստ էր արցունքը, թափվում էր սև, ծալքոտած երեսներից վար:

Նազար աղան, ամառ-ձմեռ, կախ ընկած վարտիքի նման մի անձրևանոց ուներ, չոր, ցից-ցից մազերով, յուղոտած ֆետով: Նրա աչքերը տարբեր ուղղություններով էին հառում: Նազար աղայի քայլվածքը նման էր այն էշի քայլվածքին, որի ծանր բեռը, տիրոջ անուշադրությունից, գալիս-հասնում է մինչև պոչը, ծանրանալով հետույքի վրա, երբ գառիվեր է բարձրանում:

Բայց Նազար աղան այդպես չէր երևում հորաքրոջս:

Նա հաճախ կրկնում էր .

– Մա՛րդ, ի՛նչ մարդ, բոյը-բուսը տեղը, շարժվածքը, քելքը, քիչ խոտող, լուրջ, կնկանը Ալմաստ մը կըսես, Ալմաստ մըլ բերնեն կըյնի . . . տունը-տեղը լեցուն, վաստակը տեղը . . .

Նազար աղան բազարի հետընկած մի անկյունում մի փոքրիկ եռանկյունաձև կրպակ ուներ, որտեղ գինվորների համար պատրաստի նամակներ էր գրում: Նրա ողջ «գրասենյակի» կահ-կարասին՝ մի խարխուլ սեղան, մի աթոռ, որ հազար ու մի թելերով կապել էր, մի թանաքաման մեջն ամբողջ մաղ, թուրքերեն գրելու համար մի քանի եղեգե գրիչներ, մի հողե ջրաման, մի բաժակ՝ այնքան փոշոտած, որ թափանցիկ չէր, և մի ավել, որ անգործածելի լինելուն համար դարձել էր սարդի բույն:

Նազար աղան, բացի պատրաստի նամակներից, ժառանգական և ամուսնական դատերի համար աղերսագրեր էր գրում: Այդ աղերսագրերը նա արտադրում էր մի հաստափոր գրքից, փոխելով անուններն ու թվականները:

Պատրաստի նամակի համար ստանում էր տասը փարա, իսկ աղերսագրերի համար՝ 60 փարա:

Արդյոք Նազար աղան մի օր մտածե՞լ էր հորաքրոջս մասին: Չեմ կարծում, որովհետև մեր տան լուսամուտի առաջից անցնելիս՝ քիթը վեր չէր առնում և հորաքրոջս մտիկ չէր տալիս:

Մի անգամ Նազար աղայի մասին հարց տվի մորս: Նա ասաց .

– Աղեկ մը չեմ հիշեր, տղա՛ս, շատ տարի առաջ ատպես խոսք մը եղավ, բայց խոսքն ըլ խոսք մնա՛ց:

Ես բաղնիս գնում էի մեր տան կանանց հետ:

Մինչև հիմա էլ չեմ սիրում արևելյան բաղնիքը, որովհետև մինչև հիմա էլ հիշում եմ կավերի հոտը, գոլորշին, սիրտ մարեցնող տաք և խըշխըշ ջուրը և կանանց բլրացած ճարպն ու միսը:

Հորաքույրս բաղնիքում միշտ լողանալով չէր գբաղվում:

Նա ամենայն ուշադրությամբ և շարությամբ դիտում էր հասունացած աղջիկներին, որպեսզի դուրս գար բաղնիքից և սկսեր խոսել և բամբասել: Բաղնիքից անմիջապես հետո չէր կարող դռն-դուռ մտնել և սկսել բամբասանքը, որովհետև, հոգնած էր լինում, այնքան չեչքար էր քսում մարմնին և վատող-թափող դեղեր էր գործածում:

Բայց հաջորդ օրը հորաքրոջս օրն էր: Յուղոտում էր ծնոտները, անտիկ շալը գցում գլխին, ընկնում հարևանների տները:

Մտնում էր Եղիս խանումի մոտ:

Եղիս խանումը մի կին էր, որ իր իսկ շվաքից էր վախենում, որի տան լուսամուտների վարագույրները միշտ փակ էին, ուրիշի անունը չէր արտասանում, որպեսզի մի գուցե բամբասանք չդառնա: Եղիս խանումն ուներ մի տղա (40 տարեկան) և մի աղջիկ (35 տարեկան): Որդուն չէր պսակել, որպեսզի քաղաքում խոսք-գրույց չլինի, իսկ աղջկան էլ տեսնող չէր եղել, որ ուզեր:

Մայրը նրան տարին մի անգամ միայն դուրս էր հանում, այդ էլ միայն եկեղեցի տանելու համար: Կանգնեցնում էր վերնատան ետևը, թույլ տալով միայն, որ քթի մի մասը և երկու աչքերի միայն մեկն ազատագրի երեսի քողից:

Հորաքույրս դիտմամբ երևակայում էր, որ Եղիս խանումը միտք ունի Գուվար խանումի աղջիկն ուզելու որդու համար: Հորաքույրս սկսում էր բամբասել Գուվարի աղջկան, որին բաղնիսում տեսել էր բոլորովին մերկ:

– Կոնակի վրա երկու դանակի նշան կա, ով գիտե ի՞նչ հիվանդություն ունի, չլլի թե Սմբատիդ համար ուզես, – բամբասում էր հորաքույրս:

– Սմբատս հալա կարգվելու չէ, – պատասխանում էր Եղիս խանումը:

Իսկ Սմբատը 40 տարեկան էր:

– Պարտք սեպեցի քրզի ըսիմ, – ավելացնում էր հորաքույրս:

Մտնում էր ուրիշ տուն:

– Հագարիսան խանումի աղջիկը ճովները (սրունքները) դեղ կքսեր, հալբեթ հիվանդություն ունի:

Մի ուրիշ տեղ՝ մի աղջկա մասին:

– Երեսը տեղն է, բայց մարմինը չորտոտ, իմ մարմինս քեզ օրինակ:

Մի ուրիշի մասին .

– Մարմնի վրա տղամարդու պես մազ ունի: Սիրտս խառնեց:

Այսպես անվերջ, առանց հոգնելու, առանց հազենալու:

Մի օր բաղնիսի դրսի ընդհանուր սրահից մի կին ներս մտավ մեր լողանալու բաժինը և խնդրեց մորիցս, որ թույլ տա այստեղ լողանալու:

Կինն սկսեց լողանալ մորս թույլտվությամբ:

Մայրս գնաց դուրս:

Հորաքույրս եկավ և հրամայեց կնոջ, որ անմիջապես դուրս ելնի:

– Վարթեր խաթուն, – ասաց Օղաբեր խաթունը, – Մարգարիտ խանումը հրաման տվեց:

– Խանում-մանում չեմ ճանչնար, գնա՛ դուրս, – հրամայեց հորաքույրս:

Օղաբերը գայրացավ: Մա էլ մեղմ կանանցից չէր:

Սկսեցին իրարու խոսքեր կանչել – գնա, չեմ գնա, դուն ո՞ր շուն ես, հալա կհաչես – դիպան իրար:

Օղաբերի ազգականները հավաքվեցին, բացվեց տրագիկոմեդիայի վարագույրը:

Օղաբերը և նրա մի քանի ազգականները վար առին իրենց եվայությունը ծածկող շորերը, բաղնիսի ծանր թասերը փաթաթեցին մեջը և հորաքրոջս ձգեցին մեջտեղը:

Ճարպոտ կանաց ծծերը, կատաղած փոքրիկ շների գլուխների նման սկսեցին վեր-վար ելնել և իջնել:

Մեկի ոտը սլաց, ամբողջ հասակովը փռվեց սալահատակին, մսերը ճխվեցին, բայց ոտի կանգնեց ավելի կատաղած:

Հորաքույրս թասի հարվածներին պատասխանում էր բաղնիսի աթոռով, խփում էր ծնկներին և ոտի ոսկորներին:

Հարված ուտողներն աղիողորմ ճշում էին և ուշաթափվում:
Վերջին ճիգով հորաքույրս նետեց աթոռը, ճեղքեց Օղաբերի
ծծերից մեկը և ինքն էլ ուշաթափվեց: Մայրս վրա պրծավ և
դադարեցրեց կռիվը: Ես շուտով հագնվեցի, որ գնամ և կառք
բերեմ հորաքրոջս տուն փոխադրելու համար:

Ե

Մեր տան գլխավոր ծառայի անունը Գրիգոր էր, բայց մենք կարճ Գոգո էինք կանչում:

Գոգոն տնից դուրս, հարևանների համար, մեր տան ծառան էր, բայց իսկապես նա մեր տան դիրեկտորն էր, ինչպես հայրս էր ասում:

Գոգոն միջահասակ մի մարդ էր, կարմրած աչքերով, լայն, հզոր ուտերով, խոշոր ոտներով, ծանրաշարժ, ֆեսի բոլորտիքը մի չիթ կապած, որը ծածկում էր ճակատի կեսը: Նա դրսից բանջարեղեն և միս էր բերում տուն, պարտեզն էր խնամում, հորից ջուր էր քաշում, բաղնիսը բոխչա էր տանում, ձմեռը տանիքից ձյունն էր թափում, աղբ բերողի հետ պայման էր կնքում, միսն էր ծեծում և այլն, և այլն:

Այս բոլորից բացի (այստեղից էլ նրա դիրեկտորի կոչումը), նա ջոկում էր կատարում տան հյուրերի մեջ: Իր չսիրած մարդուն պարզապես նա ասում էր .

– Քու սֆաթդ ինձ շատ խոշ չի գար, այս տեղերը շատ մի քրավոտվիր:

Չայրս նրան սաստում էր, որ իր գործերին միայն նայի և «քիթը չխոթե ուրիշի գործերուն» մեջ, բայց Գոգոն համառությամբ շարունակում էր:

Նա գտնում էր, որ դա իր գործն է:

Չայրս պատվիրում էր նրան գնալ և, օրինակի համար, կանչել Մարտիրոս Էֆենդուն՝ նարդի խաղալու: Մարտիրոս

Էֆենդին Գոգոյի շսիրած տիպերից էր, բայց միաժամանակ չէր ուզում, որ հորս կամքի դեմ ընթաստացած լինի և գնում էր, գնում էր ոչ թե Մարտիրոս Էֆենդուն գտնելու, այլ բազարում մի քիչ ման գալու, վերադառնալու և ասելու:

– Մարտիրոս Էֆենդին տուն չէր:

Գոգոն մեր տանն ապրել էր 35 տարի: Եվ այդ երկար ժամանակը նրան իրավունք էր ավելի հսկելու այդ տանը՝ ամբողջական սրտով և հոգով: Մեր տնից աղջիկ տանողը՝ նրան էլ պետք է հարցներ, եթե տունը նոր հարս բերեինք՝ նա էլ պետք է գնար և հավաներ:

Տան բոլոր տնտեսությունը հանձնված էր նրա խղճին և խելքին: Ամեն քարի կտորի, տաշեղի, կարտոֆիլի և սոխի գլխի համար նա ցուցաբերում էր խորը հոգատարություն:

Մի օր Գոգոն տուն եկավ և տեսավ, որ հայրս վարպետներ է ուղարկել ամբողջ սենյակները սպիտակեցնելու համար: Գոգոն նախ գայրացավ, որ առանց իրեն հարցնելու էր կատարվել այդ, երկրորդ նա հարցուփորձեց և գտավ, որ կարելի էր մի քիչ ավելի էժան վարձել վարպետներին: Մի քիչ մտածելուց հետո՝ նա վճռականորեն ետ ուղարկեց վարպետներին և ուրիշներին բերեց ավելի էժան, առանց նկատի առնելու, որ հայրս պայմանավորված էր նախկին վարպետների հետ:

Գարնան, երբ կովը սկսում էր բառաչել և մինչև անգամ գիշերները չէր թույլ տալիս, որ քնենք, հայրս կանչում էր Գոգոյին և պատվիրում, որ կովի մասին մտածի: Գոգոն ծխախոտն ախորժակով քաշում էր և պատասխանում. –

Հաջի էֆենդի, քիչ մըլ թող կատողի . . .

Եվ մի քանի օր էլ թողնելով, որ կովը կատաղի, քաշում էր դուրս, տանում էր Մորենիկ գյուղը՝ եզների կլասիկ հայրենիքը, որպեսզի անասունի կատաղությունը մեղմացնել տա:

Եվ իսկապես, Գոգոն կովը վերադարձնում էր գյուղից՝ հանգստացած և մինչև անգամ լրջացած:

Երբ տուն էր հասցնում կովը, նա անմիջապես մտնում էր հավաքույնը, մի թարմ ձու վերցնում, բերում ու խփում կովի ճակատին, ամբողջ դեղնուցը քսելով կովի դեմքին: Դա տեղական սովորություն էր, որ բարի նշանակություն ուներ:

Մեզանից ո՛չ ոք իրավունք չուներ այգուց որևէ բան քաղելու, պոկելու: Այգու բացարձակ տերն էր Գոգոն:

Հանկարծ պատահում էր, որ դրսից մեկնումեկը մի քար էր նետում պարտեզի պարսպից դուրս ընկած՝ ծանրորեն բեռնավորված մի ծառի ճյուղքին: Դա նշանակում էր արյունով գունավորված կոփվ: Գոգոն կատաղում էր այնքան, որ բերանից փրփուր էր դուրս գալիս . աղմուկ, իրարանցում, կոկորդ-կոկորդի, և շատ անդամ քիթը-բերանը ջարդվում էին: Մայրս մեղքանում էր, գորովանքով մոտենում էր նրան և մեղմագին ասում .

– Թող քիչ մըլ քաղեն-տանեն, ձայն մի հաներ, ատով մեր պտո՞ղը կպակսի:

– Խանըմ, – պատասխանում էր փայլակնացայտ աչքերով, – յա ես ծառներուն տակը կսատկիմ, յա անոնք ծառներից հեռու կը կենան:

Մեզանից ոչ ոք այնքան չէր սիրում ու գուրգուրում մեր տունը, որքան Գոգոն:

Երեկոները մտնում էր մեր ննջասենյակը և հանգցնելով լույսը՝ հայտարարում էր .

– Ուշ է, հայտե՛, պատկեց եք, առտըվանց մինչև արևը պորտերնուդ վրա չիյնա՝ չեք արթննար:

Մենք հնազանդվում էինք, որովհետև նա կարող էր և իրավունք էր տրված նրան՝ ապտակել:

Գոգոն սաստիկ ջղայնանում էր, երբ սպիտակ պատերի վրա մատիտի խզբզոցներ էր գտնում և եղունգի քերծվածքներ: Նա քննության էր ենթարկում բոլորիս մատիտներն ու եղունգները և վերջապես գտնում էր հանցանքի հեղինակին: Հեղինակը գտնելուց հետո՝ գալիս էր հեղինակավոր ապտակը:

Ամեն աշնան Գոգոն գումարում էր ժողով մորս հետ՝ ձմեռվա տան պաշարը հոգալու համար: Որքան որ մայրս պնդում էր յուրի, բրնձի կամ մի այլ կենսամթերքի այսինչ չափը քիչ է, Գոգոն պնդում էր իր ասածի չափի վրա .

– Հարկավոր է խնայողություն, խանրմ:

Եվ անպայման անցնում էր Գոգոյի տեսակետը:

Գոգոն ամուսնացած էր, բայց կինը մեր տան մեջ չէր ապրում: Կինն ապրում էր գյուղում, որովհետև այնտեղ ուներ մի փոքրիկ տնտեսություն: Տարին մի կամ երկու

անգամ նա գալիս էր գյուղից, և նրան տեսնում էին միայն մայրս ու տան փոքրերը, ոչ հորս էր երևում, ոչ էլ մեծ եղբորս – ամոթ էր: Գոգոյի կինը կարմիր-ճակնդեղի կարմիր երեսով, կյոր, գեր և կարճահասակ մի կին էր, որին տրված հարցումներին կա՛մ գլխի շարժումով էր պատասխանում և կամ միավանկով: Գոգոն մեր տան մեջ գրեթե հետը չէր խոսում, միայն պաշտոնական հարցեր էր տալիս – գլխավորապես տան և տնտեսության մասին – և ապա լռում: Ավելորդ խոսակցություն անելը համարվում էր ամոթ:

Պատահում էր (երբ կինը գյուղումն էր լինում), որ Գոգոն սկսում էր առանց պատճառի ջղայնանալ – գոռում էր, ամաններ էր կոտրատում, կովին քացի էր տալիս և այլն: Շայրս այդ ժամանակները կանչում էր մորս և նրա հետ մի փոքրիկ խոսակցություն էր ունենում այդ մասին:

– Մարգրիտ, – ասում էր հայրս, – էդ մարդը նորեն կատղեր է, աչքերը չաթալ կտեսնեն կոր, գեղ ուղարկե՛, երթա, հանգստանա, գա:

Մայրս համաձայնում էր հորս հետ, և հաջորդ օրը Գոգոն նստում էր էշը և գնում գյուղ մի քանի օրով: Եվ վերադառնում էր Գոգոն աչքերի բոլորովին այլ արտահայտություններով, մեղմացած, ժպտուն, բարյացակամ, եթե ամբողջ գիշերը լույսը վառ պահեինք՝ չէր նեղանա, մինչև անգամ փոքրիկներիս վերցնում էր իր ուսերի վրա և ման ածում: Այն ժամանակ ես ոչինչ չէի հասկանում, այժմ եմ հասկանում նրա տրամադրության հեղաշրջման պատճառը:

Երբ Գոգոն նորից էր սկսում ջղայնանալ, կատաղել և

մեզ տված ապտակները շատացնել՝ մենք փոքրերս անգամ, գնում խնդրում էինք մայրիկից:

– Գոգոն գեղ դրկեցե՛ք, ի՞նչ կըլլի, նորեն սկսեր է մեզ ծեծել:

Մայրս քթի տակ մեղմորեն ժպտում էր և, այս անգամ, առանց հորս թելադրանքին, Գոգոյին ուղարկում էր գյուղը: Այդ բանի համար մենք չափազանց ուրախանում էինք, նախ՝ մի քանի օր բացակա էր լինում տնից և երկրորդ գալուց հետո էլ անսահման բարի էր լինում:

Անցնում էր միառժամանակ, նորից Գոգոյի աչքերն սկսում էին շաթալ տեսնել, սրտնեղություն անսահման:

– Մայրիկ, դրկեցե՛ք Գոգոն տուն . . .

– Շատ գործ ունի, օղո՛ւլ, ամեն ատեն գեղ երթա՞լ կըլլի:

– Ի՞նչ կըլլի, դրկե՛ . . .

Եվ Գոգոն նորից էր գնում և վերադառնում բարի:

Այդ բարի օրերից մեկում Գոգոն փրկեց իմ կյանքը կամ առնվազն՝ հաշմանդամ լինելուց:

Մեր տան դահլիճի առաստաղի վրա կար մի արձանագրություն, որը գրված էր տունը կառուցելու ժամանակ: Այդ արձանագրությունը հետևյալն էր.

«Որդիքս Հակոբ, Գևորգ, Լևոն

Ժարանգորդք են տանս այսորիկ»:

Որովհետև տան կառուցված ժամանակը ես ծնված չէի, ուստի իմ անունս արձանագրության մեջ չկար: Մի օր ես այնպես մտածեցի, որ եթե իմ անունը չկա, ուրեմն ես չեմ կարող ժառանգորդ լինել «տանս այսորիկ»: Ներքևի

հարկից, գաղտնի, վեր հանեցի եռոտանին և բարձրացա
վրան, որպեսզի իմ անունը ես ավելացնեմ ժառանգորդների
ցանկում: Դեռևս գրելու գործողությունը չէի սկսել, երբ
եռոտանին սկսեց երերալ և ծովել: Բարեբախտաբար,
արձանագրություն ից քիչ հեռու կար մի մեծ կեռ երկաթ, որից
ձմեռը մեծ լամպն էին կախում, բռնեցի այդ կեռ երկաթը,
եռոտանին մնաց ոտներիս տակը, բայց անկարելի էր ցած
իջնել, որովհետև եթե երկաթը թողնեի, եռոտանին պետք էր
կործանվեր: Սկսեցի ճշալ ահ ու սարսափով: Գոգոն, լսելով
աղիողորմ ճշոցս, անմիջապես վազեց վեր և շուտափույթ
ըմբռնելով կացությունը, բռնեց եռոտանին ու ես, առանց
վախի, սկսեցի ցած իջնել:

Հատակին հասա շհասա, Գոգոն ապտակ տվեց երեսիս և՝
– Չանգալը չի ձգած ինչո՞ւ ես վեր ելեր . . .

Ես գոհ մնացի այդ ապտակից:

Երեկոյան հայրս ինձ նստեցրեց իր ծնկանը և շոյելով
ոսկեգույն մագերս՝ հարցրեց .

– Ինչո՞ւ էիր վեր ելեր:

Հորս փայփայանքից ոգևորված՝ անկեղծորեն ասացի
նպատակս: Հայրս կուշտ ծիծաղեց և բոլորի ներկայության
հայտարարեց .

– Իմ բյություն հարստությունն իմ պստիկ յավրուինս է, իսկ
աս տունը, իմ մահես վերջը, բոլորիդ կըսեմ, կուտաք այս
յավրուիս:

Հորս մահից տարիներ հետո, երբ հարկ եղավ հորս
հարստությունը բաժանել, իմ բացակայության, մայրս

առաջարկել էր, որ այդ տունը, առանց որևէ վիճակ ձգելու և վեճի, ինձ տրվի՝ հարգելու համար հորս ասած ամեն մի խոսքը, թեկուզ այն ժամանակ կատակով ասած:

Այդ տունը ես ժառանգեցի, որի ոչ մի արձանագրության մեջ իմ անունս չկար:

Հորս մահից հետո Գոգոն ավելի անսահման, ավելի միստիկական սիրով կապվեց մեր տանը, բայց միաժամանակ փոխվեցին հարաբերությունները: Մորս և Գոգոյի հարաբերությունները մնացին նույնը, բայց եղբայրներիս և Գոգոյի՝ հիմնովին փոխվեցին: Բացի մեծ եղբորիցս, մյուս եղբայրներիս քթի տակն էլ սկսեցին սևին տալ և ավելի խորը զգացին, որ «ժառանգորդք են տանս այսորիկ»: Նրանք սկսեցին ընթոստության նշաններ ցույց տալ Գոգոյի բռնապետության դեմ, սկսեցին ծաղրել նրա դիրեկտորությունը, բայց Գոգոն երկար ժամանակ չլսելու և չտեսնելու էր տալիս, որովհետև մայրս ասում էր.

– Չոճուխն եր են, անկաճ մի կախեր:

Այնուամենայնիվ, Գոգոն երկար չհամբերեց հեզմանքներին և մի օր տղերանց մեկին հայտարարեց .

– Ծո, խնդրո՛ւտ, քեզ էնֆիեի⁸ պես քիթս կքաշիմ:

Այս առիթ տվեց, որ հարաբերություններն ավելի սրվեն,

⁸ բուռնութի, քթախտ

մանավանդ նրա և Լևոնի միջև:

Մի օր էլ Լևոնն իր դասընկերներին հավաքել էր և բերել լցրել մեր դահլիճը՝ զվարճանալու համար:

Գոգոն պատվիրեց Լևոնին, որ 10 – 12 տղաներ, բոլորն էլ իրեն նման պատանի և չար, անհարմար է դահլիճում զվարճանալ, ավելի լավ է գնալ պարտեզ և զվարճանալ մարգագետնի վրա, խոստացավ նրանց բերել աթոռ և օշարակ: Լևոնն ընդդիմացավ այս կարգադրության, որովհետև Գոգոն էր արել .

– Չե՛ս երթա:

Գոգոն պատրաստվեց կոտրել Լևոնի համառությունը, մանավանդ տեսնում էր, որ վերջերս խորտակվում էր իր հեղինակությունը մեր տան մեջ, որտեղ արդեն 40 տարի էր, ինչ իշխում էր, բայց մայրս մոտեցավ նրան և գսպեց .

– Անկաճ մի կախեր, թող երթան:

– Դուն ես մեջքս կոտրողը, խանրմ, – հառաչեց Գոգոն:

Տղաներն սկսեցին իրենց զվարճությունները դահլիճում, զվարճություններ, որոնք ուրիշ բան չէին, եթե ոչ անկրթություններ՝ ծխել, ծխախոտի քիթերը նետել հատակին, գորգերը տակնուվրա անել, բարձերն իրար նետել և վերջապես հայելին կոտրել:

Գոգոն երկար ժամանակ լսում էր աղմուկը, բայց գսպում էր իրեն, մայրս այդպես էր պատվիրել, բայց երբ զգաց, որ դահլիճը գլխիվայր էր դառնում, բարձրացավ դահլիճը և բոլորին մեկիկ-մեկիկ դուրս վռնդեց:

Լևոնն ամոթահար և անկարող՝ սկսեց շրթունքները

կծոտել: Հորս ողջութեան անպայման կտաներ այս ամոթահա–րությունը, բայց նրա մահից հետո՝ երբեք:

– Այս տանը տերերեն մեկը ես իմ, ծառան իրավունք չունի խառնվելու, – գոռաց Լևոնը, երբ ընկերներն արդեն տնից հեռացել էին:

– Մեկն էլ ե՛ս իմ, – պատասխանեց Գոգոն:

– Դուն չես:

– Ե՛ս իմ:

– Դուրս պիտի ելլաս տունեն, – գոռաց Լևոնը:

Այս առաջին «պետական հարվածն» էր ընդդէմ Գոգոյի իշխանության:

Գոգոն լռեց: Լռեց ո՛չ թե նրա համար, որ չէր կարող պատասխանել, այլ լցվեց դառն վշտով. 40 տարի հավատարմությամբ, գերագույն ազնվությամբ, բարձրագույն անկեղծությամբ ծառայել էր այդ տանը, հենց իրեն՝ Լևոնին, մեծացրել էր իր թևերի և ուսերի վրա և հանկարծ այս անլուր կոպտությունը: Վիշտը կաթիլ առ կաթիլ լցվեց նրա աչքերում, դեմքի ամեն մի խորշումում, ամեն մի կնճիռում, վիշտ, որ ծովանում է մարդու դեմքի վրա սրտի կոտորվելուց:

Լևոնը շարունակում էր գոռալ .

– Դուրս պիտի ելլա տունեն:

Մեծ եղբայրս՝ Հակոբը, միջամտեց, ուզեց լռեցնել Լևոնին, բայց Լևոնը զգացնել տվեց, որ «Հակոբ, Գևորգ և Լևոն ժառանգորդք են տանս այսորիկ»:

Մայրս այս անգամ միջամտեց, վերին աստիճանի

գոհ լինելով, որ Գոգոն լուրջուն և պաղարյունությամբ
պահպանեց:

Մայրս սկզբում մեղմ սկսեց, ուզեց առանց միջադեպի
խաղաղացնել Լևոնին, բայց այդ մեղմությունից Լևոնը թև
առավ և շարունակեց խիստ պահանջն ավելի կոպտությամբ:

– Տղա՛ս, Գոգոն այս տան մեջ 23 տարով ավելի է ապրեր,
քան դու, դու երեկվան տղան ես այս առիքին տակ, եթե
այս տան կարգադրությունները գործուղ չեն գար, կրնաս
անմիջապես ինքդ հեռանալ այս տունեն:

Լևոնը լռեց: Մենք բոլորս էլ դժգունեցինք: Մայրիկը
պարզապես իր որդուն տնից դուրս էր վռնդում: Կատակ չէր:

Լևոնը լուրջամբ դուրս եկավ դահլիճից, մայրիկը
շարունակեց .

– Այս տան համար Գոգոն մեզմե ավելի է մտածեր, ավելի
շատ է շարձարվեր, տան պատերուն ամեն մեկ քարը անոր
ձեռքը կճանչնա, որո՞ւ բերնին է ինկեր այդ մարդը դուրս
հանել, ամո՛թ:

Այս վերջին բառը մայրիկը կարծես բոլորիս էլ շարտեց:
Բոլորս էլ գլուխներս կախեցինք: Մեծ եղբայրս մոտեցրավ
մայրիկին, ուզեց Լևոնի համար նրա վճիռը մեղմացնել:

– Ես զինքը դուրս չեմ վռնդեր, – ասաց մայրիկը, – բայց
եթե ինքը կպահանջե անոր դուրս ելլալը, ինքը պիտի ելլա:

Այս խոսքերից հետո՝ Գոգոն, արցունքն աչքերին,
մոտեցավ մայրիկին, համբուրեց նրա ձեռքը և ասաց .

– Խանրմ, Լևոնը թո՛ղ հոս մնա, ե՛ս կերթամ, քեզմե ըլ շատ
ոագի իմ:

– Գոգո, – պատասխանեց մայրիկը կես կշտամբանքով,
– տղայի հետ տղա մի ըլլար, ով ինչ կըսես, թող ըսես, դուն ինձի
նայիր:

Գոգոն դուրս գնաց լուծոյամբ և մտնելով խոհանոց՝ սկսեց
օջախի կրակը փչել:

Երեկոյան, ընթրիքին, Լևոնը չերևաց:

Մայրիկը մինչև անգամ չհետաքրքրվեց, թե Լևոնը
տա՞նն է թե ոչ: Ընթրեցինք շատ տխուր, ոչ ոք չէր
խոսում, ամեն մեկս ջանացինք շուտ վերջացնել և վեր
կենալ: Ընթրիքից հետո Գոգոն մայրիկի համար բերեց
մեծ, շինական գավաթով թրքական կոֆե, այն գավաթով,
որով միայն հայրս էր խմում և նրա մահվանից հետո
երբեք չէր գործածված: Մայրս բռնեց գավաթը, արցունքի
մեծ-մեծ կաթիլները կախվեցին նրա շագանակագույն
խոշոր աչքերից, հանկարծ տեսանք, որ Գոգոն էլ լաց
էր լինում, մենք էլ միացանք այդ արցունքներին, լո՛ւտ,
մորմոքի՛չ արցունքներին: Երկար լուծոյունից հետո մայրս
հայտարարեց .

– Այս տան մեջ ո՛չ մեկ փոփոխություն չպիտի ըլլի . . .

Մորս այդ հայտարարութունն այնքան վճռական էր, որ
բոլորս էլ դողացինք:

Չաջորդ առավոտյան, Լևոնը հենց որ զարթնեց, գնաց
պարտեզ: Գոգոն պարտեզի ծաղիկներն էր ջրում:

Վճիտ, մաքուր, լվացված առավոտ էր:

Լևոնը կամաց-կամաց, տատանվելով և վախենալով,
բայց ներքին վճռականությամբ, մոտեցավ Գոգոյին և

վաթաթվեց նրա վզով: Գոգոն անմիջապես ցնցուղը դրեց խոտի վրա, գրկեց Լևոնին, համբուրեց երկար և խորունկ սիրով շնչաց .

– Յավրու՛ս, իմ աղվորի՛կ յավրու՛ս...

Չ

Մեծ եղբայրս՝ Հակոբը, պահում էր մի արաբական ձի, որ ծնվել էր մեր տանը և երբեք չէր տեսել արմավենի, և ոչ էլ նրա սմբակները մխրճվել էին հարավի տաք ավազներում, բայց նրա աչքերի խորությանը մեջ կար հարավային պեյզաժների ամբողջ սարսուռը, և նրա վրնջյունի մեջ մենք գգում էինք անհուն անապատների կարոտը:

Ջին, որին Հակոբը Մարան էր կոչում, սև էր, ինչպես սև սաթը, փայլուն և ողորկ, երեք ոտները սպիտակ և հավկթաձև սպիտակը ճակատի վրա:

Մարանը սանձ չէր տեսել իր կյանքում, նա ազատորեն ման էր գալիս մեր տանը, մինչև անգամ ճաշի ժամանակ, երբ մեծ ընտանիքը բոլորվում էր մեծ սեղանի շուրջը, նա գալիս էր, դունչը հանգչեցնում էր Հակոբի ուսին և սպասում մինչև նա շաքար տար, հետո դնում էր հորս ուսին, հուսկ ապա՝ մորս:

Մայրս, անհուն բարությանբ և նոր հարսի ջինջ ժպիտով, տալիս էր վերջին շաքարը ու հրամայում նրան գնալ պարտեզ:

Մարանը, շաքարը խրտխրտացնելով, գնում էր դեպի պարտեզ, որտեղից նա մի անգամ վրնջում էր իբրև տեղեկություն, որ արդեն պարտեզում է:

Այս վրնջյունի ժամանակ եղբայրս կանգ էր առնում, մինչև անգամ պատառը դեռ բերանին չհասցրած՝ ձեռքը մնում էր

օդում, հրճվանքից կարմրում էր և շնչում .

– Միրեն քրզի . . .

Ամեն գիշեր Հակոբը պետք է վեր կենար, գնար Մարանի մոտ, մի անգամ նայեր, շոյեր, համբուրեր և վերադառնար անկողին: Մարանի սենյակը (ախտո չէր կարելի կոչել նրա գիշերած վայրը) գտնվում էր հորս և մորս սենյակի տակը: Կեսգիշերին, հանկարծ, երբ լսվում էր Մարանի խրխինջը, մեղմ և ջինջ, հայրս ասում էր.

– Ակոբը գնաց սիրականին քով:

Ամեն կիրակի օր Հակոբը Մարանին տանում էր հերկված դաշտը և բաց թողնում . Մարանը քամու նման թռչում էր, սահում էր նա հերկված դաշտի վրայից, ինչպես սուրացող ալիք:

Քաղաքի երիտասարդների համար մեծագույն հաճույք էր հավաքվել դաշտը, տեսնելու Մարանի վագրը: Մարանը հասնում էր դաշտի պոնկին, կանգ էր առնում, պայծառ աչքերով նայում հեռո՛ւն, հեռո՛ւն: Ի՛նչ էր երագում այդ թովիչ անասունը, ո՛վ իմանար, ապա վերադառնում էր սուրացող ալիքի նման, գալիս, կանգնում էր Հակոբի մոտ: Հակոբի թևերը բացվում էին, փաթաթվում նրա վզին, շրթունքները մոտենում էին նրա քրտնած սև ստևներին և համբուրում:

– Գիտես քի ամպի վրայեն կթոի, – ասում էին շատերը:

Հակոբը բերում էր տուն Մարանին, Գոգոն անխախտ պատրաստած կլիներ մի թարմ ձու: Հակոբն ամեն անգամ Մարանին դուրս տանելուց և բերելուց հետո՝ մի թարմ ձու էր խփում նրա ճակատին, ջարդում, որպեսզի չար աչքերը

խափանվեին:

Հակոբի ամբողջ գրոսանքը Մարանն էր: Երբ միջնակարգն ավարտեց, և հայրը նրան առաջարկեց գնալ բարձրագույն դպրոց՝ նա մերժեց միայն այն մտահոգությամբ, որ Մարանին չէր կարող տանել հետը Պոլիս, Պրուսա և կամ Եվրոպա:

Հակոբի ընկերները, նրա հասակակիցներն էլ տանը չէին մնում, նրանց մեջ զարթնել էր տղամարդը, որոնում էին աղջիկներ զանազան անկյուններում, դռների ճեղքերից, պատուհանների բացվածքներից, եկեղեցում, փողոցում, բաղնիսի դռան առաջ: Նրանց խոսակցությունը կինն էր, չարշաֆի մեջ փաթաթված այդ անիմանալի, դյութական, միստիկ արարածը, որի ձայնը տակնուվրա էր անում նրանց հոգին:

Նրա հասակակիցներից շատերը պասակվեցին, երեխաներ ունեցան, ոմանք նշանված էին, ոմանք էլ արդեն վաղուց խայտառակված ապօրինի կենակցությունների համար, մի քանիսը բռնվեցին Մարիցայի տանը, բայց Հակոբը սիրում էր Մարանին և նրանով լցնում իր հոգու ամբողջ պարապը:

Նրա համար ամենաերջանիկ օրն այն օրն էր, երբ պետք է գնար արոտները Մարանի հետ: Տանում էր հետը մի վրան, անկողին և եփել-թափելու անհրաժեշտ պիտույքներ ու գնում արոտ:

Ուրեմն, Հակոբը ամբողջ երեք ամիս պիտի ապրեր Մարանի հետ շունչ շնչի, գիշերը պիտի քներ վրանի տակ,

Մարանն էլ գլուխը կախ արած նրա գլխի վրա: Ամբողջ օրը Մարանն ուտում էր թարմ խոտը և կշտանալուց հետո կանգնում էր արևի տակ և անվերջ երերում էր գլուխը դեպի վեր և դեպի վար, իսկ Հակոբը, նստած վրանի շվաքում՝ դիտում էր ու հրճվում:

Հակոբը ժամերով խոսում էր Մարանի հետ, հարց էր տալիս, պատասխաններ ստանում, ծիծաղում, երբեմն մտերմորեն կշտամքում նրան և անցկացնում ժամանակը:

– Մարան, էսօր աղեկ կերե՞ր ես, – հարցնում էր Հակոբը:

Մարանը վրնջում էր:

– Շուտով տուն տ’երթանք, – ասում էր Հակոբը:

Մարանը պոչը թափ էր տալիս, գլուխը երերում:

– Հը՞, չե՞ս ուզեր, կուզե՞ս շատ կենանք:

Մարանը մոտենում էր Հակոբին, կծում ֆեսը և թափ տալիս օդում:

Այսպես անվերջ խոսում էին նրանք, երկու մտերիմ ընկերների պես, ոչ մի տարածայնություն, ոչ մի անհամություն երկու ընկերների միջև:

Երեկոները Հակոբը պատկում էր վրանի առաջ, երկնքին հառած՝ երգում էր: Մարանը կանգնած լսում էր նրան առանց շարժվելու, այդ մշտապես անհանգիստ անասունը ոչ մի շարժում չէր փորձում, և երբ Հակոբը դադարեցնում էր երգը, Մարանը գլուխը կախում էր տխուր:

– Նորեն խա՞ղ ըսիմ քրզի համար, հա՞, Մարան, – հարցնում էր Հակոբը:

Մարանը, իբրև պատասխան, վրնջում էր ոսկեհնչյուն:

Հակոբը սկսում էր .

Լավանդամըն շիշեսի,
Իջինտե մենեմշեսի,
Բեն Մարանը սևերիմ,
Ջիկերիմին քեռշեսին⁹:

Կյանքը սավառնում էր, ինչպես անվերջ մեծաթև մի առավոտ:

Աշնան մեջերին Հակոբը և Մարանը վերադառնում էին տուն: Հայրս և մայրս դիմավորում էին երկու ընկերներին: Հակոբը՝ առողջ, մեծղի, հզոր, արևից եփած, ինչպես խաղողի ողկույզը, ամբողջ վրայից բուրում էր դաշտերի և կանաչների թարմ հոտը, իսկ Մարանը՝ գիրացած, աշխույժ, ավելի ու ավելի պայծառացած, վճիտացած աչքերով և ավելի ոսկեհնչյուն վրնջյունով:

Նրանք իրենց հետ տուն էին բերում հեռավոր դաշտերի թարմությունը, բերում էին իրենց հետ աստղերի ձայնը: Երբ Մարանն արձակում էր իր առաջին խրխինջը, մեզ թվում էր, որ լուսավորվում էր մռայլ տունը, կարծես ոսկյա սալի վրա աստղեր էին ընկնում և պայթում:

⁹ Դուխու շիշը, մեջը մանուշակ, ես Մարանին սիրում եմ, սրտիս անկյունը:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.